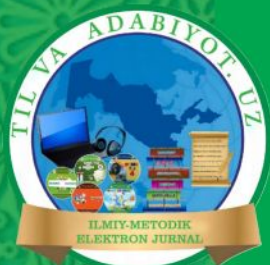

2025-yil, iyul 13-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

Yoz o'tmoqda soz

N. MIRJONOV,

Buxoro davlat pedagogika instituti,
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

DORIVOR O'SIMLIK NOMLARINING O'ZBEK TILI LEKSIK QATLAMIDAGI O'RNI (Na'matak misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada dorivor o'simlik nomlarining o'zbek tilining leksik qatlamini boyitishdagi o'rni tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida "na'matak" fitonimi misolida uning etimologiyasi, ilmiy, badiiy va onomastik xususiyatlari lingvistik tahlilga tortilgan. Tabobatga oid qadimiy manbalar, ilmiy adabiyotlar va badiiy asarlardan olingan misollar asosida dorivor o'simlik nomlarining til rivojida ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *fitonim, leksik qatlam, na'matak, onomastika, tibbiyot tili, badiiy nutq, etnolingvistika, terminologiya, ramziy ma'no, lingvistik tahlil.*

Annotation: this article explores the role of medicinal plant names in enriching the lexical layer of the Uzbek language. Within the scope of the study, the etymology, scientific, artistic, and onomastic features of the phytonym "na'matak" were subjected to linguistic analysis. Based on examples from ancient medical sources, scientific literature, and literary works, the significance of medicinal plant names in the development of the language is demonstrated.

Key words: *phytonym, lexical layer, na'matak, onomastics, medical language, artistic speech, ethnolinguistics, terminology, symbolic meaning, linguistic analysis.*

Аннотация: в данной статье исследуется роль названий лекарственных растений в обогащении лексического слоя узбекского языка. В рамках исследования на примере фитонима «на'мatak» проведён лингвистический анализ его этимологии, научных, художественных и ономастических особенностей. На основе примеров из древних медицинских источников, научной литературы и художественных произведений показано значение названий лекарственных растений в развитии языка.

Ключевые слова: *фитоним, лексический слой, на'мatak, ономастика, медицинский язык, художественная речь, этнолингвистика, терминология, символическое значение, лингвистический анализ.*

1. Kirish (Introduction).

Tabobat insoniyat tarixidagi eng qadimiy fanlardan biri bo'lib, uning tili har bir xalq leksikasining muhim qismini tashkil etadi. O'zbek tilida ham dorivor o'simliklarga oid boy lug'at qatlami mavjud. Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk mutafakkirlar asarlarida tabobat va o'simliklar haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Ular yaratgan "Tib qonunlari", "Kitob as-saydana" kabi asarlar bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Hozirgi kunda ham farmatsevtika sanoatida qo'llanilayotgan dori-darmonlarning qariyb 40 foizdan ziyodi o'simlik mahsulotlaridan tayyorlanadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, dorivor o'simliklar nomlari tilimiz lug'at qatlamini boyitish bilan birga, madaniy, tarixiy va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Mavjud giyohxonalarda turli o'simliklar va ularning qismlari (*poyasi, bargi, ildizi, guli, mevasi*) keng qo'llaniladi. Tadqiqotning maqsadi dorivor o'simlik nomlarining o'zbek tili leksikasidagi o'rnini lingvistik nuqtayi nazardan o'rganish va ularning ilmiy hamda badiiy nutqda qo'llanish xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Dorivor o'simlik nomlarining ilmiy va lug'aviy ta'riflarini o'rganish.
2. "Na'matak" fitonimi misolida uning onomastik xususiyatlarini tahlil qilish.
3. Badiiy asarlarda dorivor o'simlik nomlarining metaforik va ramziy qo'llanilishini ochib berish.

2. Metodlar (Methods)

Ushbu tadqiqotda tavsifiy-tahliliy, komparativ va lingvistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

- Tavsifiy-tahliliy metod: maqolaning kirish qismida dorivor o'simliklarning tibbiy va madaniy ahamiyati yoritilib, ularning til leksikasidagi o'rni tavsiflangan. Asosiy tushunchalar ("fitonim", "leksik qatlam") izohlangan.

- Komparativ (qiyosiy) metod: na'matak o'simligining turli navlari turli hududlarda qanday nomlanishi, shuningdek, uning ilmiy (lug'aviy) va badiiy (ramziy) ma'nolari o'zaro qiyoslangan. Bu orqali bir so'zning turli nutq uslublaridagi funksional farqlari oydinlashtirildi.

- Lingvistik tahlil: maqolaning asosiy qismida "na'matak" fitonimiga chuqur lingvistik tahlil o'tkazildi. Tahlil uchun Oybekning "Na'matak" she'ri va Ulug'bek Hamdamning "Na'matak" romani misol sifatida olindi. Matndagi ayrim iboralar, masalan, "na'matak kabi yashamoq" va "butadan farq qilib, qaridilar" kabi birliklar semantik nuqtayi nazardan o'rganilib, ularning ma'no qatlamlari aniqlandi.

3. Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dorivor o'simlik nomlari o'zbek tili leksikasining boy va serqirra qatlamini tashkil etadi. Bu nomlar nafaqat ilmiy tibbiyot, balki xalq tabobati va badiiy adabiyotda ham faol qo'llaniladi.

- **Ilmiy va lug'aviy ma'no:** "Na'matak" so'zining o'zbek tilining izohli lug'atida berilgan ikki xil ma'nosi

uning ham botanik, ham dorivor ahamiyatini ko'rsatadi. Bu so'z, birinchidan, butalar turkumiga ishora qilsa, ikkinchidan, o'sha o'simlikning qizil, shifobaxsh mevasini anglatadi. D. Nuriyning "Osmon ustuni" asaridan olingan "na'matakning tikanli shoxlari" kabi misollar o'simlikning tashqi xususiyatlarini tasdiqlaydi, M. To'ychiyevning asaridagi "S vitamini" haqidagi ma'lumot esa uning dorivor xususiyatiga urg'u beradi.

• **Onomastik xususiyatlar:** na'matakning nomlanishi lingvistik jihatdan unumli jarayon ekanligi aniqlandi. Uning turli navlarining nomlari, asosan, o'simlikning o'sish joyi (*qo'qon na'matagi*, *zangezur na'matagi*), tashqi shakli (*itburun na'matak*, *burushqoq na'matak*) yoki o'ziga xos belgisi (*tikanli na'matak*, *pahmoq na'matak*) asosida yasalgan. Bu, til tizimida so'z yasash jarayonida aniq va kuzatiladigan obyekt xususiyatlaridan foydalanish ustuvorligini isbotlaydi. Lotincha nomlar (*Rosa canina*, *Rosa rugosa*) bilan o'zbekcha nomlarning ma'no jihatdan mos kelishi, nomlash jarayonida xalqning kuzatuvchanligi va ilmiy yondashuv o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi.

• **Badiiy ma'no:** Oybekning "Na'matak" she'ri va Ulug'bek Hamdamning "Na'matak" romani tahlilida **na'matak** so'zining oddiy fitonimdan chuqur ramziy ma'no tashuvchi badiiy vositaga aylangani ko'rsatildi. Oybek she'rida u nafislik, poklik va hayotning go'zalligi ramzi sifatida tasvirlansa, U. Hamdam romanida bu so'z inson umri, hayotning davomiyligi, avlodlar aloqasi va qarish jarayonini ifodalash uchun qo'llangan. Yozuvchi yaratgan "**na'matak kabi yashamoq**" iborasi insonning o'sib-unishi, meva berishi va hayotiy novdalarini yoyishi bilan o'simlik hayotini o'xshatish orqali umr mazmunini yoritib beradi. Shu bilan birga, "butadan farq qilib, qaridilar" degan jumlada inson umrining o'simlik umridan farqli bo'lgan cheklanganligi, ya'ni yakun topishi ta'kidlanadi. Bu holat badiiy asarda oddiy so'zlar orqali qanchalik chuqur falsafiy g'oyalarni yetkazish mumkinligini isbotlaydi.

4. Muhokama (Discussion)

Ushbu tadqiqot natijalari dorivor o'simlik nomlarining o'zbek tilining nafaqat tibbiyot terminologiyasi, balki umumiy lug'at tarkibini ham boyitishini tasdiqlaydi.

Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Leksik qatlamning boyishi:** dorivor o'simlik nomlari o'zbek tilining leksik-semantik tizimida muhim o'rin egallaydi. Ular tilning milliy boyligini oshirish bilan birga, so'z yasash, o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga moslashishi va terminologik bazaning rivojlanishiga xizmat qiladi. Ko'pgina fitonimlar o'zbek tiliga arab, fors va boshqa tillardan o'zlashgan bo'lsa-da, ular tilning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda yangi so'zlar (masalan, *pahmoq na'matak*, *tikanli na'matak*) hosil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

2. **Ilmiy va badiiy nutqning o'zaro aloqasi:** ilmiy nutqda aniq va obyektiv ta'riflar bilan qo'llaniladigan fitonimlar badiiy adabiyotda chuqur metaforik va ramziy ma'nolar kasb etadi. **Na'matak** so'zining Oybek she'rida go'zallik va poklik ramzi, Ulug'bek Hamdam romanida esa hayot va avlodlar davomiyligi ramzi sifatida tasvirlanishi bunga yaqqol misoldir. Bu holat, til birliklarining ko'p funksiyaliligini ko'rsatadi va tilning inson tafakkurini ifodalashdagi cheksiz imkoniyatlarini yana bir bor isbotlaydi.

3. **Madaniy-tarixiy ahamiyati:** dorivor o'simlik nomlari orqali xalqning tabiatga bo'lgan munosabati, uning asrlar davomida orttirgan tibbiy bilimlari va o'ziga xos dunyoqarashi aks etadi. Bu nomlar xalq tabobati, urf-odatlar va folklor merosining ajralmas qismidir. Masalan, **isiriq**ning nomi uning xushbo'yligi bilan bir qatorda yomon ko'zdan saqlash kabi qadimiy e'tiqodlar bilan bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, fitonimlar tilshunoslikning etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik kabi sohalar uchun ham muhim tadqiqot manbai hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslikda tibbiy til, tibbiy matnlar va shifobaxsh o'simlik nomlarini o'rganish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu tadqiqotlar nafaqat tilning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga, balki sohaga oid lug'atlar yaratish, ilmiy adabiyotlarni nashr etish va xorijiy mutaxassislar bilan ilmiy aloqalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida boshqa dorivor o'simlik nomlarini ham, ayniqsa, ularning o'zbek xalq tabobatidagi o'rnini chuqur tahlil qilish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Abu Ali ibn Sino.** *Tib qonunlari*. 2-tom. – Toshkent: Fan, 1980. 274-bet.
2. **Mahmudxon Mahmud.** *1001 tibbiy hikmat*. – Toshkent: O'qituvchi, 2013. 137-bet.
3. **Mirjonov N. N.** "SHIFOBAXSH O'SIMLIK NOMLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI". *Scientific progress*. 2022, – T. 3, № 2. S. 214-223.
4. **Numonovich M. N.** "ISIRIQ" DORIVOR O'SIMLIGI VA UNING LINGVISTIK TABIATI". *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*. 2022, T. 2, № 1. S. 495-498.
5. **G'iyosiddin Jazoiriy.** *Giyohlar tilga kirganda*. – Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2013.
6. **Jamolxonov H. A.** *O'zbek adabiy tili tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
7. **O'tajonova D. M.** "Tibbiy terminlarning leksik-semantik xususiyatlari". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2021.
8. **Sulaymonov Sh. S.** "Fitonimlarning lingvomadaniy xususiyatlari (o'zbek va ingliz tillari misolida)". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020.
9. **O'zbek tilining izohli lug'ati**. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006. 3-jild. 190-bet.
10. **Hamdam U.** *Na'matak* (roman).
11. **Oybek.** *Asarlar*. 20 jildlik. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. 1-jild.

Nigina RASHITOVA. INSON XARAKTERI VA QOBILIYATINI IFODALOVCHI ABSTRAKT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI	35
--	----

Gulsara KHAKIMOVA. AN INTERDISCIPLINARY EXPLORATION OF LINGUACULTURE IN MODERN LINGUISTICS.....	38
--	----

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nazira MADRAXIMOVA. OYBEK SHE'RIYATIDA FASL FALSAFASI	41
---	----

Xurmatoy SHERALIYEVA. GULCHEHRA ASRONOVA HIKOYALARIDA XARAKTER VA RUHIYAT TASVIRI	43
--	----

Xolmo'min FAYZULLAEV. HIKOYADA HAYVONOT TABIATINING REALISTIK TASVIRI	47
--	----

Khusan BERDIYEV. ANALYSIS OF LITERARY EXCREPTS IN MAHMUD AL-KASHGARI'S DĪWĀN LUGHĀT AL-TURK	49
--	----

Rayxona TILLAYEVA. ADABIY TAHLIL – ADABIY TA'LIMNING HARAKATLANTIRUVCHI KUCHI SIFATIDA	52
---	----

TADQIQOTLAR

Vazira ABDULLAYEVA. “QUTADG'U BILIG”DAGI FRAZEMALARNING SEMANTIK TASNIFI.....	55
--	----

Laylo JO'RAYEVA. ALISHER NAVOIYNING “MUHOKAMAT UL-LUG'ATAYN” ASARIDAGI TAOM NOMLARINING LINGVOPOETIK VA LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI.....	59
---	----

Muhayyo MUHAMMADIYEVA. NIZOMIY GANJAVIYNING “MAXZAN UL-ASROR” VA ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” DOSTONLARIDAGI HIKOYATLARNI MAVZU JIHATIDAN TASNIFLASH	61
---	----

Shalola ERBUTAYEVA. Dildora SAMANDAROVA. ERKIN A'ZAMNING “SHOIRNING TO'YI” QISSASINING SOTSIOLOGISTIK TAHLILI.....	63
---	----

Shodiyona RAXIMOVA. LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	67
---	----

Dilafruz BERDIYAROVA. ETNO-TARIXIY JARAYONLAR VA ULARNING VOHA TOPONIMIKASIDA AKS ETISHI	71
---	----

Nafisa SHAIMKULOVA. TAVTOLOGIYA VA PLEONAZMLARNING ZAMONAVIY TIL MADANIYATIGA TA'SIRI VA ULARNI KAMAYTIRISH USULLARI	73
--	----

Sanjarbek ABDULHAMIDOV. TILLARARO TIPOLOGIK YONDASHUVDA KATEGORIYALAR: QIYOSIY TAHLIL IMKONIYATLARI.....	76
--	----

N. MIRJONOV. DORIVOR O'SIMLIK NOMLARINING O'ZBEK TILI LEKSIK QATLAMIDAGI O'RNI.....	78
---	----

Xurshida SAIDOVA. O'ZBEK TILIDA ZAMONAVIY KASB OTLARI	80
---	----

Aziza NAVRO'ZOVA. O'ZBEK-OLMON TILLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAVSIFI.....	83
---	----

Sohiba MURODOVA. MAKTAB O'QUVCHILARIGA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING AFZALLIKLARI	86
--	----

Gulrux MAXAMEDOVA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSIDA HADISLARNING KELITIRILISHI	88
---	----

Odinaxon MAHAMADJONOVA. BOLALAR KONSERVATIVLIGINING FOLKLORDAGI AHAMIYATI	90
--	----

Ra'noxon O'KTAMBOYEVA. ADABIY OBRAZ VA RUHIY YETILISH: «ALVIDO BOLALIK» HAMDA «QUYOSH SALTANATI»DAGI O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI.....	94
---	----

Bahora RAHIMOVA. BUGUNGI O'ZBEK ROMANLARIGA XOS ASOSIY XUSUSIYATLARI	97
---	----

Nafisaxon SULAYMANOVA. AHMAD A'ZAMNING HIKOYA VA NOVELLALARIDA SO'Z QO'LLASH MAHORATI	101
--	-----

Nasiba JUMAEVA. Islom YAKUBOV. “ZAMONAVIY TURK NOVELLALARIDA GLOBALLASHUV MUAMMOLARINING BADIY TALQINI”	104
---	-----

Mahliyo AHMEDOVA. MAVJUD IZOHLI LUG'ATLARDAGI IRRIGATSIYA VA MELIORATSIYA TERMINLARI TAVSIFLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	107
---	-----

Moxinabonu JO'RAYEVA. JASORAT TIL BELGISINING ASSOTSIIATIV MAYDONI	110
---	-----

Navro'zxon A'ZAMOVA. TIBBIYOT TERMINLARINI HOSIL QILISHNING SINTAKTIK USULI	113
--	-----

Xosiyat NAVRUZOVA. 5-SINF O'QUVCHILARINING BADIY MATNNI TUSHUNISHDA LINGVISTIK BILIMLARNING TA'SIRI.....	116
--	-----

Zokiraxon SAIDOVA. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI LINGVISTIK SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY MATNNING LINGVOESTETIK TAHLILI VOSITA SIFATIDA	119
--	-----

Alisher ABDULLAEV. SULS XATINING NAMOZGOH MASJIDI BITIKLARIDA QO'LLANISHI.....	121
---	-----